

Л. В. Кривенко

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної і прикладної
економіки, ДВНЗ «Українська академія
банківської справи НБУ», Суми, Україна
krivenko@academy.sumy.ua

УДК 331.101.262:339.137

С. В. Овчаренко

асистент кафедри теоретичної і прикладної
економіки, ДВНЗ «Українська академія
банківської справи НБУ», Суми, Україна
sv_ukr@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методологічні засади концепції розвитку людського капіталу та його роль у підвищенні конкурентоспроможності країни. Визначено основні перешкоди і суперечності в розвитку людського капіталу в Україні, зокрема брак інвестування. Обґрунтовано необхідність розроблення якісно нової парадигми формування, ефективного використання, відтворення та розвитку людського капіталу інноваційного типу. Запропоновано шляхи формування людського капіталу інноваційного типу.

Ключові слова: людський капітал, конкурентоспроможність, інвестиції, інноваційний розвиток, парадигма.

Л. В. Кривенко

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой теоретической и прикладной экономики,
Украинская академия банковского дела НБУ, Сумы, Украина

С. В. Овчаренко

ассистент кафедры теоретической и прикладной экономики,
Украинская академия банковского дела НБУ, Сумы, Украина

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СТРАНЫ

Аннотация. В статье исследованы теоретико-методологические основы концепции развития человеческого капитала и его роль в повышении конкурентоспособности страны. Определены основные препятствия и противоречия в развитии человеческого капитала в Украине, в частности недоинвестирование. Обоснована необходимость разработки качественно новой парадигмы формирования, эффективного использования, воспроизводства и развития человеческого капитала инновационного типа. Предложены пути формирования человеческого капитала инновационного типа.

Ключевые слова: человеческий капитал, конкурентоспособность, инвестиции, инновационное развитие, человеческий капитал инновационного типа.

Larysa Kryvenko

D.Sc. (Economics), Professor, Head of the Department,
Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine, Sumy, Ukraine
52 Petropavlivska St., Sumy, 40000, Ukraine

Svitlana Ovcharenko

Lecturer, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine, Sumy, Ukraine
52 Petropavlivska St., Sumy, 40000, Ukraine

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF THE COUNTRY'S COMPETITIVENESS INCREASE

Abstract. The article reveals the problems of theoretical and methodological foundations of the concept of human capital and its role in increasing the country's competitiveness. The authors consider human capital from the standpoint of a fundamentally new view on its development as a category of the economy, which is one of the core concepts that allow describing and explaining in the light of human interests the diversity of economic processes. They outline the main barriers and contradictions in human capital development in Ukraine, including underinvestment problem. The need to develop qualitatively new paradigm of formation, efficient usage, reproduction and development of human capital of innovative type is substantiated. The practical realization of human capital theory is found, which is determined as the growth of the quality of education, science, and overall quality of life through the introduction of innovative strategies in the economy. The authors suggested the ways of human capital of innovative type forming.

Keywords: human capital; competitiveness; investment; innovation development; human capital of innovation type.

JEL Classification: B00, J24, O15

Постановка проблеми. В умовах посилення міжнародної конкуренції та цивілізаційного прогресу особливої ваги набуває не нагромадження матеріальних благ, а розвиток людського капіталу, який потребує принципово нових характеристик. Сучасна епоха названа століттям людини, що підтверджує зростання значення людського капіталу в контексті підвищення конкурентоспроможності

національної економіки. Однак в Україні людський капітал дотепер не став основоположним чинником підвищення конкурентоспроможності та економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові концептуальні положення теорії людського капіталу сформовано такими зарубіжними вченими, як А. Сміт (Smith, 1993) [1], Г. Беккер (Becker, 1986) [2], Д. Белл (Bell, 2009)

[3], Е. Денісон (Denison, 1962) [4], К. Маркс (Marx, 1952) [5], А. Маршалл (Marshall, 1993) [6], Дж. С. Міль (Mill, 1920) [7], К. Макконнелл і С. Брю (McConnell & Brue, 2003) [8], В. Петті (Petty, 1940) [9], Д. Рікардо (Ricardo, 1995) [10], А. Тоффлер (Toffler, 2003) [11], Т. Шульц (Schultz, 1971) [12]. Значні напрацювання у царині людського розвитку мають і вітчизняні науковці В. Геєць (Heiets, 2003) [13], О. Грішнова (Grishnova, 2001) [14], Л. Михайлова (Mykhailova, 2008) [15], М. Туган-Барановський (Tugan-Baranovsky, 1994) [16].

Водночас, узагальнення напрацювань з означеної проблематики, накопичений досвід та отримані результати щодо розвитку концепції людського капіталу дозволяють зробити висновок про незавершеність досліджень у цьому напрямі та актуалізують потребу розгляду безпосереднього зв'язку між людським капіталом і конкурентоспроможністю економіки.

Мета статті – формування концептуальних засад розвитку людського капіталу в умовах підвищення конкурентоспроможності економіки країни; обґрунтування та визначення стратегічних орієнтирів ефективного використання, відтворення і розвитку людського капіталу інноваційного типу.

Основні результати дослідження. Людський капітал (ЛК) є однією з головних складових національного багатства країни і як категорія економіки дозволяє описати та пояснити кризу призму людських інтересів багатогранність економічних процесів. Тому заслуговує на увагу проблема формування, ефективного використання, відтворення і розвитку людського капіталу. Дослідження цієї категорії передбачає застосування певних методологічних підходів та принципів.

Методологічними засобами дослідження категорії «людський капітал» є синергетичний підхід і принцип коеволуції. Синергетичний підхід ґрунтується на теорії самоорганізації й передбачає комплексне врахування зв'язків різного рівня та форм між елементами системи, що укріплює її цілісність, підвищує ефективність і можливості багатоваріантного розвитку. Систему слід розглядати як комплекс метасистем, підсистем, елементів, компонентів та їх властивостей, взаємодія між якими зумовлює появу якісно нової цілісності. Застосування принципу коеволуції в економічному дослідженні можна конкретизувати в контексті єдності та взаємодії природного і соціального в сутності людини.

Загальною методологічною основою дослідження тенденцій людського розвитку є діалектичний підхід. У його основу покладено такі базові положення, як: дослідження економічних і соціальних аспектів ЛК у взаємозв'язку та взаємозумовленості, динаміці й оновленні; врахування закону перетворення кількісних змін на якісні.

Важливе методологічне значення у вивченні людського капіталу має системно-структурний підхід, який передбачає розгляд системних елементів людського капіталу на рівні як окремої країни (макрорівень), так і суб'єкта господарювання (мікрорівень).

Еволюція поглядів представників основних течій економічної теорії на складові ЛК та його роль у соціально-економічному розвитку країн показує, що теорія людського капіталу акумулює головні дослідження різних наукових шкіл.

Початкові дослідження проблем людини (знання, освіта, складна праця) здійснено представниками класичної школи політичної економії, зокрема В. Петті (Petty, 1940) [9], Д. Рікардо (Ricardo, 1995) [10], А. Смітом (Smith, 1993) [1], які вказували на провідну роль людського фактора у створенні національного багатства. Вчені неокласичної школи відзначали, що вагомий вплив на економічне зростання справляють знання людини, отримані в результаті здобуття освіти. Зокрема А. Маршалл (Marshall, 1993) [6] підкреслював, що знання створюють основу для подальшого соціально-економічного поступу суспільства [6]. Марксистська теорія акцентувала увагу на здатності людини до праці. За визнанням К. Маркса, розвинута робоча сила вимагає більших інвестиційних

витрат, що в майбутньому збільшує її вартість. Він стверджував, що із підвищенням продуктивності праці зменшується частина робочого дня, необхідна для матеріального виробництва, і збільшується час для вільної розумової та суспільної діяльності індивіда [5]. Представники інноваційних теорій відстоювали концепцію, у якій людський чинник розглядається як найважливіша рушійна сила економічного розвитку країни. М. Туган-Барановський наголошував на гармонійному розвитку особистості, вважаючи, що здатність до творчої праці визначається не тільки природними чи набутими здібностями, а й соціальним походженням людини [16].

Засновниками сучасної теорії людського капіталу були американські вчені Т. Шульц (Schultz, 1971) [12] і Г. Беккер (Becker, 1986) [2], які виклали основні її положення на початку 60-х років ХХ ст. Вони визначали людський капітал як наявний запас знань, навичок, мотивацій та енергії, яким володіє особа і який використовується протягом визначеного періоду часу з метою виробництва товарів та послуг. Представники соціально-інституційного напрямку, зокрема Д. Белл (Bell, 2009) [3], Е. Тоффлер (Toffler, 2003) [11], здійснили прогноз майбутнього розвитку цивілізації. Провідну роль у сучасному суспільстві науковці відвели людському капіталу, який залежатиме від оптимальної інвестиційної політики щодо виробництва знань.

За теоретичними розробками українських фахівців, людський капітал розглядається як здатність пропонувати креативні рішення, джерело оновлення та прогресу і вказується, що в сучасних умовах головне призначення ЛК – створення та поширення інновацій [13].

Нова теоретична конструкція категорії «людський капітал» означає й нові підходи до теоретичного обґрунтування її соціально-економічної сутності. Тому в контексті підвищення конкурентоспроможності економіки людський капітал, на нашу думку, необхідно трактувати як функціональну складову інноваційного розвитку, яка пов'язана з інтелектуальною активністю та виступає формою реалізації нового, раніше невідомого знання, що забезпечує отримання конкурентних переваг.

Практичне значення теорії людського капіталу полягає в розробленні:

- стратегії забезпечення ресурсами, мета якої – на основі планування задовольнити потребу в людському капіталі, обираючи одне з альтернативних рішень – самостійно навчати свого працівника або «купити» робітника;
- стратегії розвитку людських ресурсів, яка передбачає залучення, утримання і розвиток ЛК відповідно зі стратегічним планом, де робітники виступають інвесторами в людський капітал;
- стратегії винагороди, яка полягає в забезпеченні відповідності матеріальної та нематеріальної складових цінності робітника з урахуванням його індивідуальної ринкової ціни.

Сучасна дійсність розвинутих країн світу свідчить про значну увагу держави до людського капіталу. Теорія людського капіталу в більшості цих країн стала поворотним пунктом у мотивації і тенденціях ставлення до галузей соціальної сфери. Станом на 2013 рік, у світі нагромаджено виробничого капіталу на суму \$95 трлн. (17%); природного капіталу – \$90 трлн. (16%); людського капіталу – \$365 трлн. (понад 65%). У складі національного багатства США основні виробничі фонди становлять лише 19%, природні ресурси – 5%, а людський капітал – 76%; у Західній Європі відповідно – 23%, 2% і 47%. У Росії частка ЛК сягає 50%, у Китаї – 77%. В Україні питома вага людського капіталу на кінець ХХ ст. дорівнювала 55% національного багатства, а на 2010 р. – 39,7% [17].

З теорією людського капіталу тісно пов'язана концепція його розвитку, неодмінною умовою якого є підвищення якості життя. Тож головною відмінністю теорії людського розвитку від інших наукових підходів є визначення зростання якості життя населення як мети підвищення конкурентоспроможності економіки. Найчастіше для порівняння рівня якості життя в різних країнах вико-

ривують Індекс людського розвитку (ІЛР). За останні 10 років значення ІЛР у переважній більшості держав поліпшилося (від показника 0,639 до 0,694), а 40 країн світу суттєво просунулися у цьому рейтингу. В Україні на момент набуття незалежності Індекс людського розвитку перевищував на 0,01 пункти середньоєвропейський та середньоцентральноазійський показники (0,714 проти 0,701), а на 2012 рік він був нижчий на 0,31 (0,740 проти 0,771). За критеріями досліджуваного індексу в Україні найкращий стан справ з освітою і грамотністю – 0,860, помітно гірший зі здоров'ям та довголіттям – 0,760 і найгірший із рівнем життя – 0,615 [18].

Розвиток людського капіталу обумовлює підвищення конкурентоспроможності економіки за рахунок упровадження інноваційних стратегій. Нагромадження ЛК інноваційного типу передбачає не тільки активне використання інноваційних ідей, а й продукування інновацій шляхом генерування інформації та знань.

Трансформаційні процеси в економіці України вимагають теоретичного прориву і розроблення якісно нової парадигми щодо розвитку людського капіталу, переосмислення ролі людини в економічній системі суспільства. Тому радикально змінилися погляди на роль людини, а кошти на її розвиток стали розглядатися не як витрати, а як перспективне вкладення капіталу, тобто як інвестиції. У своїх дослідженнях К. Макконнелл і С. Брю (McConnell & Brue, 2003) дають таке визначення інвестицій у людський капітал: «Інвестиції в людський капітал – це будь-які дії, які підвищують кваліфікацію і здібності й, тим самим, продуктивність праці працівників» [8]. За розрахунками відомого американського теоретика Е. Денісона (Denison, 1962), інвестиції в людський капітал дають віддачу в 5–6 разів більшу, ніж вкладення в матеріальне виробництво [4].

У розвинутих країнах теорія людського капіталу вже стала ідеологією не тільки держави, а й бізнес-структур, які почали активно інвестувати в нього, що стало поштовхом до стрімкого розвитку їх національних інноваційних систем. За деякими оцінками, частка інвестицій у людський капітал у США – однієї з найбільш конкурентоспроможних країн світу – складає понад 15% ВВП [18]. Що стосується сучасної ситуації в економіці України, то слід констатувати прагнення заощаджувати на інвестиціях у людський капітал. Як у бюджетних галузях, так і у сфері реального виробництва превалює тенденція примітивної економії ресурсів на людини. Такі галузі, як освіта, культура, наука, охорона здоров'я, не отримують належного фінансування для розвитку, перебувають на периферії державної політики і часто розглядаються як галузі споживання матеріальних засобів, а не як основа підвищення конкурентоспроможності економіки.

Аналізуючи структуру розподілу обсягів інвестицій за рахунок Державного бюджету України, слід відзначити, що основні кошти спрямовуються у промисловість – 26,9–38,2%. Витрати на розвиток людського капіталу є незначними: освіта – 2,2–3,6%; охорона здоров'я – 3,8–5,6%; діяльність у сфері культури і спорту – 2,1–7,2%. Водночас, у 2012 р. порівняно із 2011 р. відмічалось збільшення видатків на освіту на 12,7 млрд. грн. – до 92,1 млрд. грн. [19]. Незначне зростання державних видатків на освіту протягом останніх років завуалювало інший ракурс ситуації – таку ключову для України проблему, як відсутність відновлення та якісного зростання ЛК. У цілому, аналіз державних видатків у соціальну сферу свідчить про значне недоінвестування і наявність суттєвих суперечностей між необхідністю інвестиційної підтримки високотехнологічних та інтелектуальних галузей і реальними механізмами забезпечення цього процесу.

Фундаментальним чинником, який справляє безпосередній вплив на формування в Україні нової якості людського ресурсу, є освітній капітал. Тому головною складовою стратегії держави має стати створення нового інституціонального середовища для підвищення якісного рівня освітньої системи в умовах суттєвих зрушень, викли-

каних процесами глобалізації світової економіки та іншими глибинними перетвореннями.

Слід відмітити, що за радянських часів значною конкурентною перевагою країни був рівень освіти. Це дозволяло отримувати важливі досягнення, які мали геополітичне значення. Витрати на освіту (близько 10% національного доходу), що була безкоштовною, значно перевищували аналогічний показник у багатьох розвинених країнах; розмір стипендій був достатнім для задоволення мінімальних потреб студентської молоді; функціонувала розгалужена мережа професійно-технічних закладів, які мали тісний зв'язок із виробництвом. Для працюючих існувала вечірня форма навчання, яка, на відміну від сучасної заочної, надавала більш якісний рівень знань.

Сучасні структурно-функціональні характеристики освіти та незначні обсяги вкладень в оновлення її матеріальної бази свідчать про консервативність освітньої політики України і невизначеність її бюджетних пріоритетів. Як наслідок, відбувається загальне зниження якості навчання, яке навіть набуває ознак занепаду, що спостерігається на різних освітніх рівнях.

Особливою проблемою використання досягнутого освітнього потенціалу є знаходження оптимального співвідношення між рівнем освіти, необхідним для нормального функціонування наявних робочих місць, і фактичним рівнем освіти та професійної підготовки працівників. Аби забезпечити цей оптимум, потрібно регулювати поточну підготовку населення і не допускати деформації структури освітнього потенціалу. Прискорений розвиток економіки вимагає необхідності перебування людини протягом усього її життя в безпосередньому чи опосередкованому процесі навчання, що потребує якісно нового, цілісного підходу до управління національною системою освіти, який забезпечує збалансований розвиток багатомірних взаємозв'язків між її окремими підсистемами. Важливою передумовою ефективного реалізації описаного підходу є формування стратегії інформаційно-інноваційного освітнього середовища як сучасної технології управління, яка полегшує доступ до програм навчання різного рівня.

Не сприяє розвитку людського капіталу і нинішній стан науки. Він характеризується погіршенням вікової структури наукових кадрів, низькою мотивацією молоді до наукової діяльності, впливом із наукової сфери найбільш талановитих та перспективних працівників, недостатнім володінням сучасними методами наукових досліджень, майже критичним станом матеріально-технічної бази. За рахунок державного бюджету можна фінансувати лише проекти державного значення, але можливості такого інвестування є обмеженими, як і власні кошти установ, що здійснюють наукові розробки, дослідження чи їх просування на ринок. Отже, наявні механізми інвестиційної підтримки наукових досліджень та розробок не дозволяють досягти високих цілей і завдань побудови конкурентоспроможної економіки.

На наш погляд, серед основних причин неефективного використання людського капіталу України слід назвати такі: виробництво дотепер експлуатує людський капітал, створений за часів командно-адміністративної системи; спостерігається відсутність соціальної відповідальності бізнесу; існує неузгодженість між підготовкою навчальними закладами фахівців певних спеціальностей і потребою в них національної економіки; низькі ціни на людський капітал не стимулюють застосування досліджень, розробок, інновацій на підприємствах.

Кількісний та якісний занепад вітчизняного людського капіталу внаслідок зазначених причин можна компенсувати шляхом розвитку ЛК інноваційного типу, для чого необхідно створити такі передумови: забезпечення зайнятості, що передбачає ряд заходів щодо працевлаштування випускників навчальних закладів в умовах конкуренції; створення якісних і високоефективних робочих місць; стимулювання становлення сегмента висококваліфікованої робочої сили; сприяння інтелектуалізації людського капіталу, зростання не тільки значення, а й відповідаль-

ності науки та освіти; подальший розвиток систем професійного навчання і перенавчання працівників відповідно до потреб ринку праці; збільшення інвестиційних та інноваційних вкладень у людський капітал (зміни у структурі бюджетних витрат на користь людини); створення належних умов для збереження і поліпшення здоров'я населення як одного із найголовніших пріоритетів нації; зростання якості освітніх послуг через реформування освітньої системи; збільшення частки витрат на науково-дослідні роботи; скорочення розриву між сферою освіти та ринком праці; стимулювання процесів наукових досліджень в освіті. Професійна освіта, орієнтована на підготовку висококваліфікованих спеціалістів, є головним елементом інноваційної системи, не менш важливим, ніж наукові дослідження, інноваційне підприємництво та інноваційна інфраструктура.

Висновки. Розробка обґрунтованих напрямів формування, ефективного використання, відтворення і розвитку людського капіталу можлива лише за умови чітко визначених стратегічних пріоритетів держави, що створює належні умови для підвищення конкурентоспроможності економіки країни. Функціонування організаційно-правових та економічних механізмів взаємодії між державними, науково-дослідними й освітніми установами і роботодавцями дозволить забезпечити єдність промислової, інноваційної та освітньої політики. Тож вирішення проблеми розвитку людського капіталу в Україні потребує комплексного підходу, системної співпраці органів влади, роботодавців та працівників. Людський капітал, втілений у досягненнях освіти, науки, професійного досвіду, збільшує економічні ефекти завдяки реалізації інтелектуальної складової і виступає важливим фактором інноваційного та соціального розвитку країни, що є передумовою формування конкурентоспроможної економіки інноваційного типу.

Література

- Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. – М. : Наука, 1993. – Т. 1. – 572 с.
- Becker G. Human Capital and the Rise and Fall of Families / G. Becker, N. Tomes // *Journal of Political Economy*. – 1986. – V. 4. – No 1 – P. 34–39.
- Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : РГБ, 2009. – 783 с.
- Denison E. F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Committee for Economic Development / E. F. Denison. – New York, 1962. – P. 53–67.
- Маркс К. Капитал / К. Маркс. – М. : Госполитиздат, 1952. – Т. 3. – 827 с.
- Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл ; пер. с англ. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – Т. 1. – 415 с.
- Mill J. Principles of Political Economy / J. Mill. – L., 1920. – P. 47.
- Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
- Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. с франц. – М., 1940. – С. 126.
- Риккардо Д. Сочинения / Д. Риккардо ; пер. с англ. – М., 1995. – Т. 1. – 365 с.
- Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI в. / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2003. – 669 с.
- Schultz T. Investment in Human Capital: The Role of Education and Research / T. Schultz. – N.Y., 1971. – P. 16, 129.
- Гець В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Гець; Інститут економічного прогнозування НАН України. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
- Гришнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Гришнова. – К. : Знання, 2001. – 254 с.
- Михайлова Л. І. Людський капітал: формування та розвиток в сільських регіонах : монографія / Л. І. Михайлова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 388 с.
- Туган-Барановський М. І. Політична економія / М. І. Туган-Барановський. – К. : Наукова думка, 1994. – Ч. I. – Розд. 1. – С. 272.
- Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.undp.org.ua/files/ua_82452HDR2013_Report_Russian.pdf
- Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/index-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>
- Державне казначейство України. Звіт про виконання Державного бюджету за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.brusyliv-rda.gov.ua/district_economiks_social/economiks/zvit_2012_3.pdf

Стаття надійшла до редакції 13.11.2013

References

- Smith, A. (1993). *Exploration of nature and causes of wealth of the peoples* (Trans. from Eng.). Moscow: Nauka PH (in Russ.).
- Becker, G., & Tomes, N. (1986). Human Capital and the Rise and Fall of Families. *Journal of Labor Economics*, 4(1), 34-39.
- Bell, D. (2009). *Future Post-Industrial Society: Experience of Social Forecasting* (Trans. from Eng.). Moscow: RGB (in Russ.).
- Denison, E. (1962). *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*. New York: Committee for Economic Development.
- Marx, K. (1952). *Capital* (Vol. 3). Moscow: Gospolitizdat (in Russ.).
- Marshall, A. (1993). *Principles of economics* (Trans. from Eng.). Moscow: Progress-Univers PH (in Russ.).
- Mill, J. (1920). *Principles of Political Economy*. London.
- McConnell, C. R., & Brue, S. L. (2003). *Economics: Principles, Problems and Policy* (Trans. from Eng.). Moscow: INFRA-M (in Russ.).
- Petty, W. (1940). *Economic and statistical work* (Trans. from French). Moscow (in Russ.).
- Ricardo, D. (1995). *Writings* (Trans. from Eng.). Moscow (in Russ.).
- Toffler, E. (2003). *Metamorphoses of Power: Knowledge, Wealth and Force at the turn of XXI century* (Trans. from Eng.). Moscow: ACT (in Russ.).
- Schultz, T. (1971). *Investment in Human Capital: The Role of Education and Research*. N.Y.
- Heiets, V. M. (2003). *Economy of Ukraine: Strategy and Policy of the Long-Term Development*. Kyiv: Feniks (in Ukr.).
- Grishnova, O. (2001). *Human capital: the formation of a system of education and training*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
- Mykhailova, L. (2008). *Human capital: the formation and development in rural areas*. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury (in Ukr.).
- Tugan-Baranovskiy, M. (1994). *Political Economy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
- Human Development Report (2013). *South elevation: human progress in the diverse world*. Retrieved from http://www.undp.org.ua/files/ua_82452HDR2013_Report_Russian.pdf (in Russ.).
- Human Development Index (2013). *Rating of Ukraine*. Retrieved from <http://infolight.org.ua/content/index-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini> (in Ukr.).
- State Treasury of Ukraine (2012). *On the State Budget for 2012* (Report). Retrieved from http://www.brusyliv-rda.gov.ua/district_economiks_social/economiks/zvit_2012_3.pdf (in Ukr.).

Received 13.11.2013

Шановні колеги!
Публікація статей у науковому журналі
«Економічний часопис-XXI» – це вихід у міжнародний
науковий простір і перспектива Вашого кар'єрного росту!

<http://soskin.info/ea/>